

VILÁGGAZDASÁGTAN

Szentes Tamás „Világgazdaságtan” tan-könyve átdolgozott kiadásának első kötete „Elméleti és módszertani alapok” alcímmel 1999 őszén jelent meg az Aula kiadónál. A szerző és a kiadó szándéka szerint a monumentális mű egyben a „Világgazdaságtan” tankönyv-sorozat első darabja is, amelynek második és harmadik kötete („Globális fejlődés – gazdaságdiplomácia”, illetve „Regionális fejlődés – gazdaságpolitika”) címen rövidesen megjelennek.

A példaszzerűen rendszerezett felépítésű könyv a világgazdaság és a nemzetközi gazdaságtan *fejlődéstörténetének* ismertetésével vezet be az olvasót (elsősorban, de egyáltalán nem kizárólag az egyetemi hallgatót) a téma rejtelmeibe. A szerző által vázlatosnak tekintett gazdaság- és elmélet-történeti áttekintés a kezdetektől a máig – a transznacionalizálódásig, illetve a neoliborális-monetarista iskola uralkodóvá válásáig – ível. E fejlődéstörténeti fejezet felépítése végigvonul az egész könyvön. Valamennyi fejezet két részből áll: az egyes témakörök alapvető ismeretanyagának bemutatását mindenütt követi annak részletes ismertetése, hogy a különböző elméleti irányzatok (a merkantilizmustól a klasszikusokon és a marxizmuson keresztül Keynesig, a poszt-keynesiánusokig, az újbaloldaliakig és a monetaristákig) milyen érvek alapján, milyen álláspontra helyezkedtek, illetve helyezkednek az adott kérdésben. Olykor a bontás kronologikussá is válik: a fejlődés gazdaságtanának és a komparatív rendszerek tanának második világháború utáni fejlődését több szakaszban tárgyalja a könyv. Sorra veszi a háború utáni első két évtized, majd a hatvanas évek közepétől a hetvenes évek közepéig terjedő szakasz, ezt követően a nyolcvanas évek végén bekövetkezett változásokig terjedő évek, s végül az ezredforduló előestéjének e tárgykörben napvilágot látott

szakirodalmát. Ez a kifejtési rend lehetővé teszi, hogy a szerző érzékeltethesse: a rohamos sebességgel végbement gazdasági és politikai változások miként alakították át a különböző iskolák álláspontját és értékiteletét.

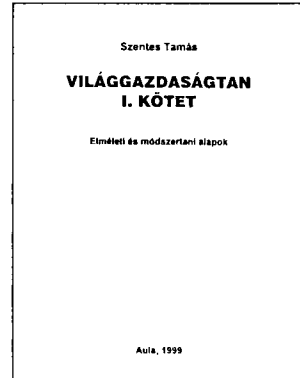
A szerző ezt a következetesen érvényesített kifejtési struktúrát az *objektív ismeretközlés* céljával indokolja. Teljes joggal hangoztatja, hogy ez a felépítés megkülönbözteti az ő munkáját a nemzetközi gazdaságtan elterjedt és szokványos tankönyveitől, amelyek a politikai vagy ideológiai szempontból nem kívánatos elméleti irányzatokat olykor egyszerűen mellőzik. Elsősorban az oktatás céljait szolgálja a szövegben előforduló fogalmak angol nyelvű megfelelőjének zárójeles közlése is, illetve az egyes fejezetek végén megtalálható angol–magyar Szótár, továbbá a kötetben összesen mintegy 200 oldalon helyet kapott – jórészt technikai jellegű – függelék, a legfontosabb tételeket, fogalmakat és módszereket tartalmazó Glosszárrium és a név- és tárgymutató.

A fejlődéstörténeti fejezetet a *nemzetközi kereskedelemről* szóló követi, amely nagy teret szentel a nyitottságnak, a cserearányok alakulásának, illetve az exporttermékek keresleti és kínálati rugalmasságának. A pénzügyi fejezet az aranypénz és aranystandard rendszerrel, a valutaárfolyamokkal és árfolyam-politikával, a devizapiaccal és a különböző árfolyamrendszerekkel foglalkozik. A nemzetközi munkamegosztás és szakosodás (az abszolút és komparatív előnyök, a nemzetközi munkamegosztás egyéb indítékai, az egyenlőtlenség) a könyv egyik legsokoldalúbban elemzett kérdésköre. A nemzetközi gazdasági egyensúlyllyal foglalkozva a fizetési mérleg automatikus kiigazodási mechanizmusának elemzése mellett a kiigazítást célzó gazdaságpolitikákra, a kereskedelempolitika eszközeire

helyezi a súlyt, nem utolsósorban részrehajlás nélkül és pontosan ismerteti a protekcionizmus melletti és elleni érveket.

Az *erőforrások nemzetközi áramlásáról* szóló fejezet fókuszában természetesen a mai világgazdaság főszereplői, a transznacionális vállalatok, illetve a külföldi tőkebefektetések állnak. A szerző ehelyütt elemzi a tőkeexport főbb formáit és indítékait, meghatározza a transznacionális vállalat fogalmát (finoman megkülönböztetve azt a szak- és napi sajtóban gyakrabban emlegetett multinacionális vállalattól), részletesen vizsgálja a külföldi beruházások révén megszerezhető előnyöket és a külföldi tőkeberuházások, illetve a transznacionális vállalatok sokrétű gazdasági és társadalmi hatását. Miután a tőkeexportáló ország és a transznacionális vállalat szempontjából jelentkező hatásokat összevetette a külföldi tőkét befogadó ország – különösen pedig a befogadó fejlődő ország – számára mutatózó előnyökkel és hátrányokkal, Szentés Tamás a nemzetközi szabályozás és a befogadó országok nemzeti gazdaságpolitikájának kérdéseit taglalja nagy alaposággal. Minthogy az elmúlt 5–6 évben Magyarország a legaktívabb befogadó államok közé küzdötte fel magát, s az országban eszközölt külföldi tőkeberuházások a hazai gazdasági növekedés (elsősorban az ipar, a külkereskedelem, a pénzügyi szolgáltatások és a közművek – emellett számos egyéb gazdasági ág és ágazat) szempontjából kulcsfontosságúak lettek, a könyv mondanivalója rendkívül fontos és tanulságos e tekintetben. Lényege az, hogy „a felzárkózni kívánó országok esetében is” a külföldi transznacionális vállalatok uralmi pozíciójának veszélyével szemben „...nem az elzárkózás politikája a megoldás útja.” (500. o.) A szerző szerint „az ország gazdasági helyzetéhez és a változó körülményekhez rugalmasan igazodó és ... bátran változtató, a liberalizálás előnyeit és gyakorlatát a nemzeti fejlődés érdekeivel összeegyeztető gazdaságpolitikára van szükség”, ahogy ennek sikeres példáját adta Dél-Korea a hetvenes-nyolcvanas években. (506. o.) Csak egyetérteni lehet azzal a végső következtetéssel, hogy „...éppoly veszélyesnek és károsnak indokolt minősíteni a kritikátlan, csak a lehetséges előnyökre utaló álláspontot és egy-

fajta „tisztá” liberális politika érvényre jutását, mint a külföldi tőke és a transznacionális társaságok okozta esetleges veszélyek és hátrányok eltűzésére épített, és anakronisztikus ideológiákra alapozott egyoldalú és leegyszerűsített kritikai véleményt, és az idegen tőke ellen valamiféle új exorcizmust (ördögűzést) hirdető és ismét befelé forduló nacionalista politika érvényesülését”. (506. o.)

A könyv záró és egyben talán (a transznacionális munkamegosztással foglalkozó mellett) legaktuálisabb fejezete a *világgazdaság fejlődési egyenlőtlenségeit*, az „aszimmetrikus interdependenciákat” és a komparatív gazdasági rendszereket taglalja. A nemzetközi munkamegosztás aszimmetriái között helyesen emeli ki, hogy világgazdasági pozíciót meghatározó előnyt ma elsősorban a szellemi erőforrások és az azokhoz kapcsolódó mikroelektronika birtoklása jelent. (566. o.) Az összehasonlítható rendszerek közé a fejlett ipari, a fejlődő és a többnyire már inkább gazdaság- és elmélettörténeti szempontból érdekes egykori szocialista országok mellett az ún. rendszerváltó országok átmeneti rendszereit is besorolja. Szentés Tamás joggal jegyzi meg az utóbbiakkal kapcsolatban, hogy az átmenet ideológiája a megelőző, azaz a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet „leegyszerűsítő és politikailag manipulált...konceptiója...szinte pontos megfelelőjeként, ellenpárjaként vonul be a fejlődéstan és a komparatív rendszerek diszciplinájának világába is.” (696–697. o.) Az átmeneti gazdaságok legfontosabb cso-

portképző jegye – mint a könyvből is kiderül – az, hogy azelőtt „szocialista” országok voltak, most pedig a fejlett országok úgy akarják őket integrálni a világgazdaságba, hogy azért továbbra is tartsák tőlük a távolságot, óvakodjanak a velük szembeni túl szoros – pénzügyileg terhes és kissé homályos következményű – intézményes kötelezettségvállalásoktól. A „mélységben történő” integráció megoldatlan gondjai mellett nyilvánvalóan ezzel magyarázható a gazdaságilag és politikailag nagyjából EU-érett egykori szocialista országok tagfelvételének mind újabb és újabb kifogásokkal való folyamatos elodázása is. Pedig alig 10 évvel a politikai rendszerváltás után valójában sok tekintetben már elhalványulóban vannak azok az eredetileg nagyon is világos választóvonalak, amelyek ezeket a gazdaságokat mint világgazdasági csoportot a fejlett piacgazdaságoktól megkülönböztették. A fejlett országok piacgazdasági rendszerei – mint Szentés Tamás nagyon helyesen rámutat (591. o.) – amúgy is különbözőek. Az egyes átmeneti országok között pedig nem kisebbek a különbségek, mint köztük s a „piacgazdaságok” között. Mindazonáltal valószínűsíthető, hogy az átmeneti – vagy „rendszerváltó” – gazdaságok kategóriája a világgazdasági és nemzetközi gazdaságtani irodalomban egy ideig még jobb híján fennmarad. Az e csoportba sorolt egyes országok az Európai Unióba való – egyelőre bizonytalan időpontra prognosztizálható – felvételük nyomán fognak majd felsőbb osztályba (azaz a „piacgazdaságok” közé) léphetni.

Az országkategorizálás gyors változására egyébként jellemző, hogy a friss fejleményekkel, új jelenségekkel lépést tartó Szentés Tamás az országok gazdasági fejlettsége és gazdasági rendszere szerinti csoportosításokat ismertetve (579–582. o.) nem érinti a „felemelkedő” (más magyar fordításban „feltörekvő”) országok csoportját („emerging countries”), azaz a korábban „újonnan iparosodóknak” nevezett fejlődő országokat, amelyek elsősorban a kelet-ázsiai fejlemények nyomán az elmúlt évtized világgazdaságának egyik kulcszereplőivé váltak. Teljes joggal állapítja meg viszont, hogy az újabb világgazdasági változások (amelyek közül elsősorban a „szocialista” rendszerek bukása emelendő

ki) „újra és a korábnál is kritikusabb módon” tüzték a viták napirendjére a világgazdaságból való kiszakadás, „lekapcsolódás” lehetőségének és eredményességének a kérdését. E fejlemények meggyengítették „az alternatív fejlődésutak és a „harmadik-típusú” rendszerek keresőinek és ajánlójának pozícióját”, s így – ami a legfontosabb – „most már valamennyi kevésbé fejlett ország számára egyszerűen a világgazdasághoz, pontosabban annak fejlett tőkés részéhez való strukturális és intézményi igazodás és a piacgazdaság általános kibontakozása, a deregulációval egybekötött privatizáció (IMF sugallta) receptje jelenik meg univerzális fejlesztéspolitikai koncepcióként”. (697. o.) De ez talán mégsem a végeredmény, s a világgazdaság és a nemzetközi gazdaságtan történetének újabb fejezetei még következnek.

A recenziens tisztelettel adózik a teljesítménynek, amely a tankönyv tervezett további kötetével együtt jórészt összefoglalja Szentés akadémikus eddigi életművének jelentős részét. Rohanó világunkban, ahol egyetemi tanárnak és közgazdász-kutatónak egyre kevesebb a lehetősége arra, hogy egy-egy témával többet foglalkozzék, mint amennyit valamely aktuális megrendelés vagy az éppen soron következő konferenciára benyújtandó „papír” keretei megengednek, jól esik látni, hogy még mindig van mód az alapos és rendszeres, nem sietős és a kordivattól távolságot tartó vizsgálódásra. Azt pedig a recenziensnek – aki nem egyetemi oktató – nehéz volna eldöntenie, hogy hány oldal egy tankönyv optimális terjedelme, hogy zavarók-e, – vagy éppenséggel segítenek – az oktatásban a más diszciplínákkal (nemzetközi kereskedelem, nemzetközi pénzügyek) való kétségtelen átfedések, végül pedig, hogy az egyes fejezetek következetesen azonos, monoton módon ismétlődő belső struktúrája (az adott kérdéssel kapcsolatos különböző elméleti álláspontok részletes kifejtése) segíti-e a hallgatókat a világgazdaságtan specifikus – a közgazdaságtan más területeitől különböző – problémáinak megértésében. (Szentés Tamás: *Világgazdaságtan. Aula, Budapest, 1999. 947 o.*)

Köves András

TALLÓZÁS HITLER KÖNYVTÁRÁBAN

Milyen könyvtára is lehet egy diktátornak? Nyilvánvalóan soha nem megy be egy boltba, hogy könyveket vásároljon magának, de még ahhoz se veszi a fáradságot, hogy prospektusokat böngésszen, és megrendelje, ami érdekli. Megelégszik azzal, hogy megnézi, mit is küldtek neki a kiadók, a hódolók, majd vélhetően szelektál.

Vajon mennyit és mit tartott meg magának Hitler? E kérdésre Miskolczi sem, más sem ismeri a pontos választ. Van, aki 6000 kötetről beszél, ám ezek elhelyezésére egy jókora terem lett volna szükséges, ekkora méretű könyvtárteremről azonban senki sem tesz említést, aki a kancellárián vagy a Hofburgban felkereste a német kancellárt. A Hofburg egyébként erre nem is volt alkalmas, és az egyetlen nagytermről készült fotókon könyv nem látható. Nos, valahol minden bizonnyal el volt helyezve, ha talán nem is ilyen nagy, de mindenesetre egy méretes könyvtár azokból a művekből, amelyek a „Führer” érdeklődésére számot tarthattak.

Ez a könyvtár tehát a küldők és a fogadó kétszeres szűrőjén ment keresztül (nem lehetetlen, hogy volt egy közbeiktatott fórum is a kancellária titkárságán), majd a háború vége felé a nácik egy részét elmenekítették, hogy végül a maradékot (vajon hány kötetet?) az amerikaiak megtalálják, összeszedjék és 1945 óta Washingtonban őrizték. Miskolczi Ambrus ezt a maradékot vette szemügyre. Amit látott és tapasztalt a könyvek forgatottságát és a bennük talált jelzéseket, bejegyzéseket illetően, az egy motívum kivételével, amire még kitérek, egyáltalán nem meglepő.

Ami meglepő, az sokkal inkább az, hogy Miskolczi, aki saját bevallása szerint nem nagyon szereti a huszadik századot, a Hitler-témába olyannyira belekeveredett, hogy irt egy nagy olvasottságra, a fűherri személyiség és a környezeti világ mély ismeretére valló, kiváló elemzést, amely messze túlmegegy a könyv címe alapján várhatóan. A szerző megértette, hogy – tetszik, nem tetszik – Hitler az évszázad egyik legfontosabb személyisége, a Mein Kampf az egyik legnépszerűsebb könyve, hogy bármit teszünk is, Hitler a „kortársunk”, és

hogy a hitleri utat végig kell pásztáznunk. „Valami kálvária ez – írja –, amelyet ezzel a bűnözővel kell végigjárni.”

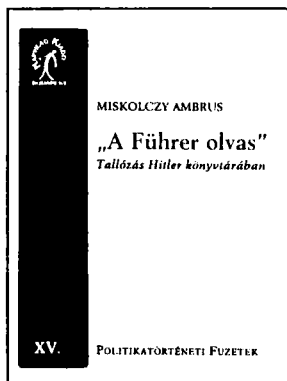
A cím éppen ezért nem is igazán jó. Illetve, az idézőjel használata miatt annyiban mégis jó, hogy a kiindulásnak vett könyvtár-ügyet kiemeli konkrét meghatározottságából, és mintegy utal rá, hogy itt az „olvasó” Hitleren túl, valójában az ő gondolatvilágáról lesz szó. Maga a „Führer” azt mondta volna, hogy a téma az ő „Weltanschauung”-ja. Miskolczi erről beszél, és amit mond, nagyon is ígéretes az általa tervezett nagyobb mű szempontjából, amelyet a hitleri-nemzetiszocialista világszemlélet vagy ideológia kérdésének kíván szentelni.

A könyvtárügy mindenesetre jó keret a téma indításához. Mivel a könyvtármaradék tartalmaz másoktól származó műveket csakúgy, mint fotóalbumokat és hitleri szövegeket, az együttes valóban szinte kínálja az alkalmat Hitler gondolatvilágának, törekvéseinek, lelki alkatának és ízlésének újszerű megközelítésére. Ráadásul – és ez adja a feldolgozás különleges zamatát –, e relikviák nem ritkán bejegyzéseit és jelzéseit – kérdőjeleit, figyelemfelkeltő vonalait – is magukban rejtik.

A könyv forma szerint két fő részre oszlik. Az elsőben a szerző a *Hitler által olvasott művek* során lépeget át, mintegy óvatosan közelítve a téma magja felé, a másodikban viszont már *az általa alkotott* (diktált, interjú formában elmondott) és feltehetően *újra olvasott* munkákat veszi szemügyre, miközben egyúttal a kör közepébe vezeti az olvasót. A kötetnek mintegy záradéka a „Führer” ízlésvilágáról valló albumok bemutatása, szerkezetileg megtörve a mű szellemi pályáját, amely eddig a pontig egy zavaros, érdeklődésében ugyan korlátozott, de még csak utat kereső, szemlélődő ember bemutatásától a pokol felé tántorgó, görcsös, monomániás „bűnöző” felé halad. E pálya végpontjára nem illik a 19. századot idéző idillikus „képtár”. Ez inkább a bécsi kispolgári kezdet lerögzült képe, amelyet Hitler – félre is téve a festészetet és saját piktori múltját – több téren túlhaladott, de részben meg is tartott. Én minden-

esetre a könyvtárnál és a hitleri szellemi műnél Miskolczi szerint (és szerintem is) „jobb” képtárral kezdem volna a körsétát.

A kötet szilárd szerkezeti eleme maga a könyvtár, amelynek képzetelbeli falai közül nem lépünk ki. Ennek is megvan természetesen az ára, amennyiben az egykori könyvtár maradéka távolról sem adhat teljes képet egykori tulajdonosáról és feltetelezett „Olvasójáról”. Így a könyvtárral és a Hitler által biztosan elolvasott művekkel kapcsolatban a szerzőnek nincs is módja kategorikus állításokra, de úgy tűnik, hogy ez egyébként sem jellemző rá. Miskolczi nem tartozik a kinyilatkoztató és végítéletket formulázó történészek közé. Nem hiszi, hogy egy jelenségnek egyetlen megfejtése lehetséges, és ez egyik legnagyobb erénye.

Ami *Hitler olvasmányait* illeti, nem bizonyító erejű negatívum, hogy a német klasszikusok a könyvtárban jelenleg nem találhatók meg, mert ettől még meglehettek hajdanán, és bár a magam részéről sosem tartottam valószínűnek, Hitler akár éjjel-nappal olvashatta volna őket. Ám minden bizonnyal nem tette. Hajlok arra, hogy Miskolczival együtt azt higgyem, Hitler általában keveset, illetve csak nagyon körülhatárolt dolgokat olvasott. Még az egykori barátak, Kubizeknek sem hiszem el, hogy bécsi korszakában éjt nappallá téve falta a filozófiai, művészeti stb. könyveket. A Hitlerről szóló életrajzi írásoknak ugyanis van egy nagy bökkenőjük: vagy olyan időben születtek, amikor opportunus

volt azt írni a nagy emberről, ami általa elvártak tűnt, vagy – éppen ellenkezőleg – a szerző abban volt érdekelt, hogy minden vonatkozásban ráhúzza a vizes lepedőt. Kubizek az első csoportba tartozott. Egyébként élete vége felé maga Hitler is panaszkodott, hogy „már” nincs ideje az olvasásra, de valójában soha sem volt. Bécsben festenie kellett, hogy megélhesen, azután négy évig a frontot járta, és egyetlen emlékirat sem emlékezik meg róla, hogy szerzője valaha is könyvvel a kezében látta volna. Ezt követően Hitler szervezett, beszélt, országot járt, tárgyalt, agitált, kancellárkodott, háborúzott. Mikor olvasott volna? Maradtak számára az újságok, a füzetek, a brosúrák és néhány mű. Bár az utóbbiakról egész sor bizonytalan lista maradt ránt, valójában senki sem tudja pontosan, hogy mifélék. Hála a könyvtármaradéknak, most néhányat legalább regisztrálhatunk.

Am Hitler életútja mégis arra vall, hogy bizonyos kérdéskörökben rendkívül jártas volt, és e jártasságot valahogyan, a könyvek segítségével, autodidakta módjára mégiscsak megszerezte. Csupán egy ilyen kérdéskört említek meg. Hitler minden tábornoki emlékirat szerint értett a hadművészethez. Még azok szerint is, amelyek legfőbb célja éppen a felelősség ráruházása volt. Egyrészt részletesen ismert minden fontosabb csatát, másrészt hozzáértően szövegezte a stratégiát, taktikát és technikai kérdésekhez. Legalább is addig, amíg voluntarizmusa erőt nem vett ismeretein a háború már baljóssá vált szakaszában. Honnan vette e megbízható ismereteket? Erről a vallatott könyvtár-részleg – úgy látszik – nem beszél.

Hitler kulturálódásának és olvasmányanyagának biztos ismerete tehát továbbra is várat magára. De valóban olyan fontos ez a kérdés, hogy a legtöbb szerző, Miskolczival és velem együtt, képtelen belenyugodni a bizonytalanságba? Miskolczi idézi a Mein Kampf-ből azokat a sorokat, amelyekben Hitler maga vall olvasási szokásairól. Magam is utaltam már erre többször, mivel a kérdés megítélése szempontjából perdöntőnek vélem. A „Führer” elárulja itt, hogy ő a szó hagyományos értelmében nem olvas, hanem

szelektál. A művekből kicsemegézi azokat a részeket, gondolatokat, amelyek megfelelnek a már amúgy is kialakított elveinek. Ettől kezdve azután édes mindegy, hogy Schopenhauer összes műveiből, Nietzscheből, vagy egy névtelen senki irományából kapar ki magának cukorfalatokat. Őszintén szólva az a benyomásom, hogy Hitler többnyire megelégedett az utóbbival, mivel a nagynémet, a „szociáldarwinista”, a geopolitikus és az antiszemita elődök már végrehajtották helyette a gyűjtögető munkát, amit neki csak fel kellett használnia.

Azt azonban biztosra vehetjük, hogy az Ausztriában és Németországban ekkoriban tényező és fillérékért megszerezhető nagynémet, faji, antiszemita ponyvát Hitler beszerezte és el is olvasta, miként többé-kevésbé megismerkedett a nézeteihez közeli, olykor csak annak vélt korábbi és korabeli, valamint a már nemzetiszocialista színben fellépő irodalommal is. Begyűjtötte és megemésztette tehát mindazt, ami Miskolczi kifejezésével élve a századfordulón a „szubkultúrában” megjelent, majd a későbbiekben követte ezt a nyomvonalat. A „könyvtár” nem ad alkalmat annak bemutatására, hogy az előbbieket – az Alldeutscher Verband szerzőit, Schönerer, Lueger, Liebenfels stb. tanait – Hitler miként emésztette meg és mily módon „haladtá túl”, ezzel szemben valóban új és érdekes részleteket jelenít meg az utóbbi kategóriával kapcsolatban.

Hitler kérdő- és egyéb jelei arra vallanak, hogy nagy érdeklődéssel tanulmányozta Ernst Jünger Tűz és vér című írását, noha – mutat rá Miskolczi – az író tévedett, amikor a lázbeteg háborús könyvet Hitlernek dedikálta, mert az utóbbi mást olvasott belőle, mint ami valóban benne állt. Bizonyíthatóan elolvasta Ernst Moritz Arndt *Kathechismus* című pamfletjét is, amelyben az isten-ember-állat viszonyára vonatkozó részeket jelölte meg. Ennek tárgyalása során Miskolczi többek között ezt írja: „Hogy a kereszténység mennyire kizárja a fajelméletet, azzal ... Hitler is tisztában volt, jobban, mint azok, akik Krisztushoz vagy Lutherhez akarják kapcsolni a hitleri eszméket, a kialakulását.” Tökéletesen igaza van, de ezen még túl is lehet menni egy lépéssel, illetve a

tételt meg lehet fordítani: Hitler Weltanschauungja kategorikusan kizárta a kereszténységet, csakúgy, mint Rosenberg általa egyébként nem kedvelt Mythusa, mivel a kereszténység egyenlőséget tételezett fel az emberek között, pártolta a „gyengét”, felebaráti szeretetet hirdetett, és ez nem fért meg a náci természeti „erő” fogalmával, amelyre az egész elmélet ráépült. Szerencséjére Hitler meg is találta a „nagy bűnöst”, a zsidó Saulusból Paulussá lett apostolt, hogy a kereszténység minden vétékét ráháríthassa, és ettől kezdve nem is volt megállása a természetellenes zsidó felfedezésében és ostromzásában a történelem egész további folyamán.

Sorolhatnám még a szerző által elemzett műveket Paul de Lagarde-tól kezdve Houston Steward Chamberlainen át Berthold Ottóig. Voltaképpen e részekben az a fontos, amit Miskolczi amúgy „mellékesen” elmond saját Hitler-interpretációjaként. Szerinte e műveket is mintegy „használatba vette”, kiaknáztá saját céljaira, ám ami egyikben-másikban magasabb gondolatként vagy az övétől eltérő, számára esetleg éppen kellemetlen elemként jelent meg, azt vagy figyelmen kívül hagyta, vagy megkérdőjelezte.

Ehhez hasonlóan kezeli Miskolczi közismert és sokak által sorsdöntőnek vélt Wagner-imádatát is, hinni engedve, hogy szerinte Hitler sokkal inkább a nagy német dráma Wagner által berendezett színpadért rajongott, mintsem a wagneri zenéért. Nos, szerintem a wagneri zenét inkább csak eltúrta a mítosz és a színpad kedvéért, mert különben felfoghatatlan, hogy miként tudta egy évad alatt tizennyolc alkalommal végigülni a *Vig özvegyet*. Hitler *Kaffe und Kuchen* szokásához Lehár illet, nem a Walkürök.

Ugyanide illenek egyébként a képek is, amelyeket Hitler ifjú korában festett, a *művészetpolitika*, amelyet a festészetben kancellárként eredetileg inspirált, a modern képzőművészettel szemben általa felállított tilalomfa, az „elfajzott művészet” üldözése (egyébként a dzsessz-zene betiltása is, ami a náci rezsim első intézkedései közé tartozott), de még a Budapest iránt érzett kétértelmű csodálat is, hiszen a természeti környezettől eltekintve ez a

város is a 19. század terméke volt. A Führer ebből az izlésvilágból indult el, de a grandiózusra törve ezt végül részben meghaladta. Ami az építészetet illeti, e téren a náci irányzat világrámlathoz is illeszkedett, amennyiben a neoklasszikusból induló monumentalitás világszerte elharapózott, de a csúcspont bizonyára nem véletlenül a totális diktatúrákban, elsősorban Németországban és a Szovjetunióban verdeste. Az óriási méretű építkezési tervek, Berlin világbirodalomhoz méltó fővárosi képeinek megformázása, Linz teljes átalakítása, hogy lepipálhassa Budapestet, az apokaliptikus rombolás víziójával nőttek össze. Kétségeket támaszt viszont, hogy Hitler valóban kedvelte volna azokat a „náci realista” szobrokat és képeket, amelyek egyetlen feladata a nemzetiszocialista ideológia sugalmazásában állt, és amelyek nagyon könnyen összetéveszthetők szovjet „szocialista realista” rokonaikkal.

Szó van azután még jó néhány könyvről, amely a hagyatékban fellelhető, de amelyekben nem látni Hitler keze nyomát. Feltehető tehát, hogy bár nem dobta ki, nem adta tovább, de nem is olvasta el őket. Ezek között akad néhány magyar eredetű munka is, de egyik sem túl érdekes. Miskolczi furcsállja, hogy román viszont egy sincs, holott a Vaszgárda volt a térség „legerősebb fasiszta szerveződése”. Valóban feltűnő a hiány, de ha megfontoljuk, hogy Hitler ezt a mozgalmat 1941 elején sorsára hagyta, sőt kijelentette, hogy Antonescu helyében ő Horia Simát egyszerűen lelőtte, a tagságot pedig besorozta volna saját táborába, akkor talán ezen nincs mit furcsállni.

Jönnek azután sorban a náci ihletettségű szépirodalmi fércművek, valamint a náci-közeli és kifejezetten nemzetiszocialista, de nem teljesen Hitler-hű könyvek, amelyeket többnyire a szerzők küldtek meg meleg ajánlások kíséretében. Szó van hölgyekről, akik hódoltak a nekik bökölő udvariasszónak, ám nem mulasztották el, hogy mintegy sugallják is tanácsaikat – vélhetően a megtisztelt férfiú nagy bosszúságára. Előkerül a horogkereszt kérdése is, amivel kapcsolatban azonban véleményem szerint Miskolczi téved, midőn azt hiszi, hogy jellekként a

nácik használták először. Az NSDAP előtt több párt választotta a horogkeresztet jelvényének, – így többek között 1918-ban az ausztriai Deutsche Arbeiterpartei. Szó van azután Gregor Strasser 1934-ben az SA vezetőivel együtt a szerzót meggyilkoltatta, Gottfried Federről, akit viszont félreállított, mivel a „kamatrabszolgaság megtörésére”, valójában a kapitalizmus megfékezésére irányuló elképzelése az útjában volt, hogy befejezőképpen a szerző a fajneveléssel és más titokzatos, okkult „tudománnyal” bibelődő könyvekre terelje a szót.

Az *asztrológusokkal* és más titokzatos foglalkozást űző emberekkel, valamint náci híveikkel szemben Miskolczi szerint Hitler kétértelmű magatartást tanúsított, ami egyébként egyáltalán nem volt nála ritka dolog. Eltúrta az okkultizmust a környezetében, sőt talán maga is hitt benne némileg, de azt nem engedhette meg, hogy ez nyilvánossá váljon. Részben azért nem, mert tiltakozást és vitákat válthatott volna ki, részben – és talán főleg – azért, mert a saját tudományával szemben egy másiknak adott volna teret, amely ráadásul időnként rossz jóslatokat engedett meg magának az ő rovására. Minduntalan jeleznie kellett, hogy – mint a szerző írja – „Az ő mágiája...antiokkult mágia...” Mondhatnók: az „egyedül tudományos okkultizmus”.

Hasonlóképpen viselkedett Hitler a *homoszexualitás* kérdésében, amennyiben semmi kifogása nem volt ellene éveken át, sőt az sem lehetetlen, hogy saját érzéseit követve még szimpatizált is vele, mégis – ismervé a társadalom java részének konzervatívizmusát – kézenfekvő ürügyként használta fel, amikor valamiképpen indokolnia kellett az SA vezetők körében végrehajtott mézslárlást.

Miben sem különbözött ettől Hitler kettőssége és kétszínűsége az *egyházak és a vallások* kérdésében. Az ő természetisteni képzetivel nem volt összeegyeztethető a természetfeletti létező fogalma, sem az annak szolgálatára vállalkozó egyházi hierarchia léte (nem is beszélve a katolikus egyház jólétéről), de mivel tudta, és a Mein Kampfban le is szögezte, hogy egy politikai vezető nem vállalkozhat vallásháborúra,

gyakorlatilag egyik államvallás-alapító kísérlettel sem értett egyet, és ha tehetné, le is intette a kezdeményezőket. Rosenberget nem tudta leinteni, és az ő nagy műve, A XIX. század mítosza valóban kiváltotta azt a tiltakozási hullámot, amelytől Hitler félt.

Végül is a könyvek és bejegyzések nem mutatnak olyasmire, hogy Hitler „tanult” volna belőlük, de ha ez lett volna a helyzet, vélhetően akkor sem árulja el, mivel saját beállítása és a dolgok elferdítése szerint ő már a tízes évek óta lényegében véve birtokában volt az igazságnak.

Ezt leginkább *saját műveinek* tanulmányozása árulja el. A könyvtár-maradék azonban e téren elég szűkös. Nincs meg benne például az első nagyobb lélegzetű interjú, amelyet Dietrich Eckart készített az NSDAP főnökével még a mozgalom hőskorában, de Miskolczy szerencsére megtalálta a szöveg egy gépelt másolatát. A bolsevizmus Mózesről Leninig címet viselő kiadvány a hitleri antiszemitizmus első nagyobb lélegzetű összefoglalása. Megemlítem, hogy Hitler az alap gondolatot már 1919 nyarán önállóan megfogalmazta, amikor Mayr százados felkérte a zsidókkal kapcsolatos nézeteinek összefoglalására. Ekkor szögezte le ugyanis, hogy véget kell vetni a zsidókkal szembeni érzelmi politizálásnak, és hideg fejjel végre kell hajtani eltávolításukat. E tétel indoklása azonban az Eckart-interjúban mindenestre jóval bőségebb. Itt már Mózes lesz a Gonosz megtestesítője, Saulus-Paulus az elvetemült, aki olyasmiket terjeszt, hogy „minden embere egyenlő!”, a zsidó – mondja Hitler – megbűjlik a történelem minden fordulatában, ott van az összes vallásban, szektában, és nincs ellene segítség. Hacsak nem...

A megoldás módja a Mein Kampfban tűnedezik elő. A „nagy mű” meglehetősen késői külföldi kiadása körül van egy kis félreértés. A szerző azt gondolja, hogy külföldön a harmincas években és leginkább annak vége felé döbrentek rá, hogy e könyv segítségével ellenpropagandát lehet csinálni Hitlernek, és ez magyarázná, hogy a fordítások csak későn jelentek meg. Lehet, hogy ez részben meg is felel a valóságnak, ám gyakorlatilag több helyen jóval előbb szerették volna kiadni a könyvet,

csak hogy a kiadó nem adta el a jogot. Ezért is keletkezett a francia változat mintegy illegálisan. Ide kívánkozik egy kis pontosítás a magyar kiadás kérdésében is. 1939-ben ugyanis már megjelent egy magyar verzió, és az 1996-os ennek az „ikertestvére”, amelynek egyébként nem csak a fordítói „huncutság” a baja, amely ugyanis jobb szöveget eredményezett, mint amilyen az eredeti volt, hanem az is, hogy nélkülöz minden mutatót, ami pedig a késői német kiadásokban felfalálható, nem is beszélve az értelmező és eligazító jegyzetek hiányáról.

A Mein Kampffal kapcsolatban azonban nem ez a fontos. Miskolczy érthetően és helyesen itt mutat rá arra, hogy Hitler legfőbb törekvése (Marxhoz és Freudhoz – de hozzátehetjük: Leninhez és Sztálinhoz is – hasonlóan) „a mindent magyarázni és egyvalamire visszavezetni akaró holisztikus igény” megvalósítása. Itt következik a könyv talán legizgalmasabb részlete, ahol a Mein Kampf szövegéhez fűzött megjegyzésekről és kérdőjelekről van szó. Ezek ugyanis mind a zsidókérdésről írtakat érintik, és kételkedést fejeznek ki a szöveggel szemben. A nagy kérdés azonban nyitva marad: vajon e bejegyzések valóban Hitlerrelől származnak-e? Ha igen, úgy megerősödik a kétely abban, hogy Hitler legalább ebben az egy vonatkozásban nem volt kétértelmű, és a maga hirdette elveken valóban hitt is. Felerősödnek az olyasféle kijelentések, miszerint „zsidó faj biológiai értelemben nincs is”, hanem létezik a zsidó szellemiség, amely azonban bárkiben megjelenhet – miként 1945 elején Bormann előtt Hitler kijelentette. Erősen hajlani lehet arra, hogy a „zsidó” nem is más, mint szimbólum, amelyet Hitler kinevezett ellenpólusnak, nem-embernek, megtette a Gonosznak, a Sátánnak, hogy vele szemben felmutathassa a Jót, a legmagasabb rendű fajt. Ebben az esetben viszont a következtetés úgy adódik, hogy egy szimbólum értékű fantazmagória kedvéért még sohasem haltak meg annyian, mint a Mein Kampf és szerzője kitalációja miatt.

Ha Hitlernek voltak is kételyei a zsidóság biológiai helyértékét illetően, ez a Mein Kampf írása vagy diktálása közben egyál-

talán nem zavarta. Az antiszemitizmust a „tudás” alapjaira helyezte, – tegyük hozzá, hogy egy általános világképen belül, amelynek középpontjában az erő állt. Miskolczy úgy véli, hogy Hitler adós maradt a Jó megfogalmazásával, a Mein Kampf tanulmányozása azonban szerintem azt mutatja, hogy az árjaság és a magasrendűség kritériuma ott kategorikusan kimondatik. Magasrendű a „macska”, vagyis az árja, amely megfogja és megöli az egeret, vagyis a zsidót és más nem igazi emberi lényeket, mert ő az erősebb, és mert neki van igazi kultúrélete, következésképpen szervezett társadalma és állama is. A Rossz, legyen az zsidó, néger, cigány vagy „ázsiai”, tulajdonképpen azért elátkozott és eltüntetendő, mert gyenge, nem teremt kultúrát és képtelen államot alkotni. Csak egy nem világos: ha ez így van, akkor vajon miért oly veszélyes? Ha ez így van, hogyan csinálhatta e rossz szellem az egész történelmet, amelyet most el kell tüntetni, semmissé kell tenni? Illetve: ha tényleg ő vezérelt mindent Mózes óta, akkor vajon valóban gyenge-e? Hitler a dilemmából kivezető utat a vérben kereste, mert azt jól tudta, hogy tiszta fajok végképp nincsenek. A Jó, az erős, az árja azért nem volt képes az ellenállásra, mert a Rossz, a pióca, megrontotta a vérét. Így azután a további vérkeveredés meggátlására helyezte a hangsúlyt, és ennek legbiztosabb eszközét a „fertőző” vér kioltásában látta.

Az értelem antiszemitizmusa, a tudományos és hideg fejű fajelmélet minden nagyszájúsága ellenére kétségekbe fulladt, és ettől aligha volt független a náciizmus *halálkultusza*. A kétségeket utóbb csak mélyíthette, hogy visszájára fordult a Grund und Boden, a tér megszerzésének ideája is (amelyet Miskolczy kései fiziokratizmusnak néz, én viszont pragmatikusan a korszellem és korkiváncsosság teljes megnemértésének tartom). Minél nagyobb teret hódított a Nagy Germán Birodalom, annál jobban kifogyott az időből. A megszerzett földet nem használhatta fel, a föld nem barátjává, de ellenségévé vált, miközben az „elzsidósodott” hatalmak ipari-gazdasági fölényük miatt, a Sztálin által jelentős mértékben „zsidótlantott” szovjet

hatalom pedig élőerejének, „vértöbbletnek” hála a náci nyakára szorította a hurkot. Hitler ezáltal következetes maradt. Nem az ipari hatalom, nem a tőke, nem a pénz, hanem a „keleti nép” előtt tette le szellemileg a fegyvert.

Mindvégig nem tette le viszont a „vérfertőzést” felelős gyengék, és elsősorban a zsidók előtt. Ekkor már a zsidók kiirtása, a felettük aratandó „győzelem” mintegy kárpótlást is nyújtott a homályba vesző, majd végleg elvesző győzelemért. Valóban úgy tűnik, miként Miskolczy írja „A 'zsidó' lesz az egész világ, amelyet meg akar semmisíteni.” Egyúttal viszont megszerzve az egész világot önmaga ellen. Lucifer tragédiája, amelyet Hitler a „zsidó”-nak szánt, őt érte utol, mert ő volt az, aki áldozata lététől függött, hiszen ő találta ki, és az is ő volt, aki „nem tudott kiszállni”.

Miskolczy Ambrus szerintem elmondja a nemzetiszocialista gnosztikus, tudásra apelláló és egypólusú világszemlélet lényegét, de egyelőre keveset árul el a megvalósítás tervezett és végrehajtott részleteiről. E téren a Mein Kampf-ot sem meríti ki, és értelemszerűen nem szólhat a későbbi Hitler-művekről, amelyek e tekintetben az alapműnél közlékenyebbek. Ezek ugyanis – mint az úgynevezett *Zweites Buch*, a *Tischgesprache* és a *Politikai végrendelet* – Hitler életében nem jelenhettek meg, és ezért a könyvtárában sem lehettek. E szövegek csak jóval Hitler halála és a nemzetiszocializmus bukása után kerültek elő.

„A Führer olvas” során Miskolczy végigjárja a kálvária legfőbb stációit, és felteszi a jogos kérdést, hogy vajon – miként néhányan hiszik – Hitlert az ideológiája vitte-e végromlásba? „Vajon nem inkább az a gyűlölet, amelynek ideológiája valamiféle áttetsző burka volt? Volt-e egyáltalán ideológiája?” Felemlít néhány mások által (Rauschning, Jung, Fromm stb.) megfogalmazott választ e kérdésre, de végül is nyitva hagyja. Jól teszi, már csak azért is, mert a két eshetőség nem zárja ki egymást. De azért is, mert a gyűlölet mint olyan, még megfoghatatlanabb, mint az ideológia, arról nem is szólva, hogy itt részben éppen a gyűlölet ideológiájáról van szó, és ez az ideológia kétségtelenül létezett.

Megállapítva, hogy a náciizmus a 18–19. századba nyújtotta ugyan vissza a gyökereit, Miskolcзы mégis leszögezi, hogy Hitler gondolatvilága „Nem múltbeli fejlemények logikus folyománya, hanem valami új és más”. Egy szubkultúra összegzése és meghaladása, ami egyúttal parancs „a bűnre és feloldozás a bűn alól.”

A kálváriának van még jó néhány bejárható stációja és csak remélni lehet, hogy Miskolcзы Ambrus be is járja őket. (Miskolcзы Ambrus: *A Führer olvas. Napvilág Kiadó Budapest, 1999.*)

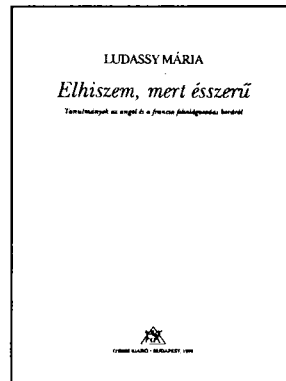
Ormos Mária

MIÉRT ÉRDEMES ELOLVASNI?

Ludassy Mária új könyvét három okból is érdemes elolvasni.

Először is: tanulmányaiból fokról fokra kibontakozik az újkori politikai gondolkodás átfogó története Hobbes-tól a XIX. századi gondolkodókig, s aki figyelmesen olvassa az egymástól elkülönült írásokat, az a vissza-visszatérő problémák több oldalról történő megvilágításának köszönhetően magáról az újkori történelemről is sokat megtudhat. A szerző ugyanakkor nemcsak feltárja, tolmácsolja az egykori gondolkodók elméleteit, hanem aktív párbeszédet is folytat velük, vitázik kifejtett nézeteikkel, s érvei mindig igen szellemesek. „Ha Áron maga marad az aranyborjúval, akkor az lesz az igaz hit?” — kérdi Ludassy Hobbes-tól, aki szerint a bibliai zsidóknak csak azért kellett engedelmeskedniük Mózesnek, mert az szuverén uralkodóként tolmácsolta nekik Isten akaratát. Rendkívül érdekesnek találtam Hobbes egyéni érdekkalkuláción alapuló racionalitásfogalmának szembeállítását a természetes jogra hivatkozó gondolkodók nézeteivel. Vajon az a veszedelmesebb, ha elfogadjuk Hobbes nézeteit, mely szerint a szuverénnek mindenképpen engedelmeskedni kell, hiszen az igazságnak nincs metaetikai normája, csupán formális szabályai, avagy akkor járunk rosszabbul, ha elismerjük az örökké érvényes természetjogi normák parancsoló erejét, s ezzel elvetjük azt a hobbes-i nézetet, mely szerint csak az emberi szerződés által alkotott törvénynek tartozunk engedelmisséggel? Azért engedelmeskedjünk valakinek, mert hatalma van, vagy azért mert örökérvényű normákat követ? És ki mondja meg, melyek e normák? Úgy tűnhet az olyan prag-

matikus brit történészeknek van igazuk, mint Norman Hampson, aki szerint „a szuverenitás misztériumait legjobb elrejtetni a precedensek vastag rétege alá. Ha csak tiszta logikai terminusokban gondoljuk végig, hogy mi van és minek kellene lennie, valószínűleg az anarchizmusnál vagy a totalitarizmusnál kötünk ki.” (2000. 1994. február, 54. oldal).

Másodszor: Ludassy Máriát azért érdemes olvasni, mert az ő írásaiban mindig rólnk szól a mese, a mi mindennapjaink problémái kerülnek elénk, nemegyszer a parlamentben vitatott aktuálpolitikai kérdések bukkannak fel. Mennyire fogadhatjuk el az embertelen és gyűlölködést szító eszmék hirdetőinek esetében a vélemény-szabadságot? Ludassy — számomra teljesen meggyőző — liberális válasza így hangzik: „Csak a közbüntény tilalmát mozgósíthatjuk.; az emberiségellenes eszmék valóra váltási kísérletét jogos megakadályozni, szankcionálni, de nem magukat ezen esz-

méket: ahogy az emberáldozat gyilkosságként elítélhető, ám Íphigeia és Izsák történetének elbeszélése nem." (89. o.) Mennyiben akadályozhatjuk meg a nem-európai népek számunkra kinzásának tűnő, tradicionális rítusait? az erre adott válasz is figyelemre méltó: „Nem minden tradíció méltó a tiszteletre, és az özvegyek megégetése csak akkor engedhető meg, ha ők kívánják azt nagy bánatukban.” (98. o.) A kötet utolsó előtti fejezetében felidézett, Condorcet és Robespierre nevével fémjelzhető közoktatásügyi vitát pedig mindazok figyelmébe ajánlom, akiket érdekel az a probléma, hogy vajon a közoktatásnak a morális autonómiával rendelkező emberek létrehozása a feladata, vagy bizonyos megkérdőjelezhetetlen erkölcsi és hazafias eszmék bevésése a fiatalok agyába, hogy ezek „a gondolkodás nehézkes segítsége nélkül” tegyék a jót, ahogy Robespierre szerette volna. (200. o.)

Harmadszor: Ludassy Mária igen szellemesen ítéli el a gőgös nagyképűség, a túlzott magabiztosság minden formáját, s kiváló érzékkel ragadja ki a politikai gondolkodók vaskos köteteiből azokat a szellemes megállapításokat, amelyeknek manapság is jóízűen nevetgetünk. A kötet végén szereplő, Destutt de Tracytól származó idézetet például nem ártana felvélni néhány közintézményünk bejárata fölé: „Miért van az, hogy az emberek kizárólag azzal foglalkoznak, hogy miképp tudják megkaparintani a hatalmat, ahelyett, hogy azt tanulmányoznák, hogy mit kell csinálniuk akkor, ha már hatalomra jutottak?. Swift a maga harapós stílusában már régen megfogalmazta: az emberek, miként a majmok, szeretnek felmászni a létra tetejére, ám miként a majmok, ha egyszer már fent vannak, semmi mást nem tudnak, mint a hátsójukat mutogatni a lejjebb levőknek.” (210. o.)

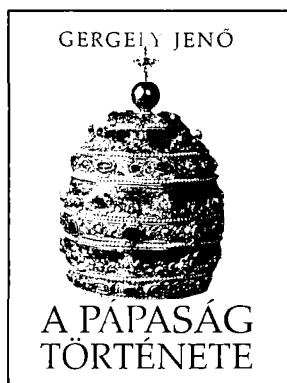
Ludassy Mária könyveit tehát érdemes elolvasni, de nem mindig könnyű. Mivel idegen nyelvű szövegekkel dolgozik, óhatatlanul is megsokasodnak írsaiban azok a nem magyar kifejezések, amelyekre színmagyar szavunk is akadna: „szubordináció”-t ír alárendelés helyett (11. o.), „permisszív”-et engedékeny helyett (55. o.), s amit végképp nem értek, „pretender”-t trónkövetelő helyett (169. o). Nem a nyelvvédő buzgalom miatt teszem ezt szövé, hanem azért, mert szeretném, ha minél többen olvasnák végig e kötetet, és nem tennék félre azzal a sóhajjal, hogy nagyon nehéz megérteni mondanivalóját a sok idegen kifejezés miatt. A nehézségekhez itt-ott a kiadó is hozzájárult a sajtóhibák kiszűrésének elmulasztásával. Talán azt sem bántam volna, ha az egyes idézeteket pontosabban visszakereshetném szükség esetén — nemegyszer csak azt tudhatom meg, hogy melyik kötetben keresgéljek, de azt nem, hogy melyik oldalon.

Ludassy Mária új könyvét tehát több okból is érdemes lenne újra elolvasni — csak éppen nem lehet. A kötet a második fellapozás után lapjaira hullott szét a kezében, pedig még sokszor szeretném átoltvasni a tartalmát. Talán ezzel szeretné a kiadó elkerülni, hogy az efféle kötékedő recenzések újra meg újra átlapozzák jelentéktelen sajtóhibák után kutakodva? Lehet, hogy nekik van igazuk, ne törődjünk hát efféle apróságokkal, hanem örüljünk annak, hogy manapság, amikor a „liberális” jelző szitokszóvá változott bizonyos cikkekben és politikai szónoklatokban, ilyen kiváló könyvek bizonyítják, hogy a liberális politikai gondolkodás nem csak él még Magyarországon, de válaszai is vannak a bennünket foglalkoztató kérdésekre. (Ludassy Mária: *Elhiszem, mert ésszerű.* Osiris Kiadó, Budapest, 1999.)

Hahner Péter

MIT ÉRTÜNK A PÁPASÁG TÖRTÉNETÉN?

Minden elfogultság nélkül állítható, hogy az emberiség történelmében a néhány nagy világvallástól eltérítve nem létezik olyan, egyszerre a stó tágabb és szűkebb értelmében vett intézmény, amelynek hosszabb – kettőezer éves! – és töretlenebb múltja lenne, mint a katolikus egyház központi irányító szervezetének, a pápaságnak. Jóllehet ez az intézmény sem kerülhette el a belső, tartalmi és külső, szervezeti fejlődést, azonban ez olyan töretlenül, következetesen ment végbe, hogy az identitása egyetlen pillanatra sem kérdőjeleződött meg, noha mellette a történelmi korok, gazdasági és társadalmi rendszerek sűrűn váltogatták egymást. *Gergely Jenő* ugyancsak a Kossuth Könyvkiadónál 1982-ben jelentette meg a pápaság intézménytörténetének terjedelmes első kiadását, amelynek átdolgozott változatát a múlt karácsony könyvvásárán vehette kézbe az érdeklődő.

A szerző a könyv alapszövegén elvégezte a szükséges javításokat és újraírta az 1945 utáni fejezeteket. A mű két megjelenési időpontjának (1982–1999) derekánál beállott, történelmi(nek látszó) változás fényében érthető ez a nagyobb méretű átdolgozás, amit a közel két évtized alatt felhalmozódott szakirodalom áttekintése és az újabb kutatási eredmények beépítése ugyancsak indokoltta tesz.

Gergely Jenő könyve világos felépítésű, arányosan, jól szerkesztett, gazdag tartalmú, s a jó tollú szerző kiválóan tudja

hasznosítani a pápaság történetét összefoglaló nagy művek kiérlelt eredményeit a jelen kiadásban. Noha a két kiadás szövegének gondos egybevetése fáradságos és látszólag kevés tanulsággal járó munka, mégis érdemes elvégeznie annak, aki elegendő idővel meg türelemmel rendelkezve egyszerre akarja tanulmányozni a keresztény világ két évezredének történetét a vizsgált intézmény, a pápaság tükrében, s az elmúlt évtizedek hazai történetírásában végbement változásokat is konkrét példák segítségével óhajlja megismerni. A szükséges korrekciók – amelyekre a szerző hivatkozik – elvégzése javára vált a műnek éppen úgy, mint a valóban kiváló kézikönyvek – közöttük elsőnek is *Adriányi Gábor* művének – használata. Az első kiadás lektorai (*Gecse Gusztáv* és *Zsigmond László*) helyére most senki nem került, ezért az első változatról recenziót vagy bírálatot írók (*Diószegi István*, *Bellér Béla* stb.) kívánczónának ide lektorok gyanánt, mert az ő szakmai megjegyzéseiket maradéktalanul figyelembe vette a szerző.

A két szöveg egybevetésén túl és a jelen változat méltatása mellett figyelmet érdemel a pápaság történetének forrásairól írott fejezet, ami egyszerre vázolja föl a kutatástörténetet (a Vatikáni Titkos Levéltár 1883-as megnyitása a kutatás előtt döntő fontosságú!), és igyekszik rövid eligazítást nyújtani a különféle pápai megnyilatkozások terén. A pápaságról szóló bőséges irodalom ismertetése ugyancsak segít az idegen nyelvű művek közötti tájékozódásban, ezzel kapcsolatban azonban szükséges néhány megjegyzést papírra vetni, mert a szerző értékkitevével nem mindenben lehet egyetérteni. A kiváló tollú francia konvertita író, akadémikus, *Henry Daniel-Rops* „a legkiválóbb francia katolikus egyháztörténész” címet kapja, noha inkább a legolvasottabb, vagy még inkább a legolvasmányosabb jelzőt érdemelné. Hatalmas példányszámú, híres sorozatának több kiadást is megért kötetei közül az első kettő volt képes csak összegezni a megjelenés pillanatában létező kutatási eredményeket, a többi már egyenetlen, csakis alapos kritikával használható. A néhány

hónapja elhunyt *Szántó Konrád* ferences rendi főiskolai tanár „háromkötetes, katolikus szemléletű” összefoglalásához érdemes hozzáfűzni, hogy még a hazai értelmiségi és egyházi körökben egyaránt gyakorolt szellemi öncenzúra éveiben jelent meg, s ezért helyenként kevésbé kiigazításra, mint inkább kiegészítésre szorul.

A pontosság kedvéért megemlítendő, hogy *Félegyházy József* és *Vanyó László* nem a Budapesti Központi Szeminárium, hanem az 1635-ben alapított nagyszombati egyetem hittudományi kara jogutódának számító Római Katolikus Hittudományi Akadémia (ma Pázmány Péter Katolikus Egyetem Hittudományi Kara) egykori, illetve mostani professzora. Vanyó László a középkori egyetemes egyháztörténelem tárgykörben nem publikált, az ökeresztény irodalom- és dogmatörténet terén annál többet, amint ez is kiderül az irodalomjegyzékből.

Gergely Jenő itt említi meg, helytállón, hogy „a Katolikus Egyház története nem tárgyalható a pápaság nélkül, s viszont: a pápaság története sem érthető meg annak a közegnek (az egyetemes Egyháznak) az ismerete nélkül, amelyben működött”. A szerző ezek után, noha ő maga hangsúlyozottan *intézménytörténetet ír*, megemlíti az egyháztörténelem katolikus szellemiségű megközelítését, miszerint az a „teológiai tudomány, amely a Krisztus által alapított egyház idő- és térbeli növekedését írja le”. Mint tudomány, kritikai módszerrel dolgozik, s mint teológiai tárgy, „az isteni kinyilatkoztatás mérvadó számára”. Ennek illetően rögzítése rendkívül fontos, hiszen az intézménytörténész illetékességét világosan elkülöníti a katolikus felfogást képviselő történészekétől, s az esetleges „ideológiai” vitáknak elejét veszi.

Gergely Jenő ennek a fontos, noha némileg elrejtett fejezetnek a végén a következőket írja: „Mit értünk végül is mi a pápaság történetén? Olyan megközelítést, amely a pápaságot mint intézményt (Kúria, Egyházi Állam mellett), és mint egyes személyek működését a világegyház kormányzatának és a világtörténelemhez való viszonyának az összefüggéseiben tárgyalja. Kiesik ebből az általános egyháztörténeti tárgyalás, de nem öleli fel az egyházi állam

egész történetét sem, sőt mellőzi azon pápák részletesebb bemutatását is, akiknek nem volt nagyobb jelentőségük a pápaság történetében” (344). Ha az olvasó ezt figyelembe veszi, akkor nem éri csalódás, és azt találja a könyv lapjain, amit a szerző ígér: a pápaság születését majd fejlődését Pétertől, sőt, Jézustól kezdve, akit „ma már a szakirodalom nagy része is történeti személynek tekint” (9). Az ősegyház-episzkopális egyház struktúráváltozásai, a keresztény közösségek szervezete a jövőben is fog még vitákat kiváltani szakmai berkekben, ám mértéktartó bemutatásuk lehetővé teszi, hogy az olvasó később szerzendő ismereteket is beépítsen majd az itt olvasottak mellé. A kereszténység államvallássá nyilvánítása (22) túlzott egyszerűsítésben kerül bemutatásra, s a római püspök monarchikus pápává válása sem örvend kellően árnyalt megfogalmazásnak, azonban az összkép a történelmi ismeretekkel egybefüggően alakul. Természetesen *Charles Pietri*: *Roma christiana* (I–II, Róma Párizs, 1976) című monumentális monográfiája e bonyolult eszmetörténeti téma feldolgozásában hatékonyan segítene, ha az irodalomban szerepelne.

Az utolsó fejezetek újraírása, átdolgozása komoly nyereség nemcsak azért, mert II. János Pál pápaságát, magyarországi útját is tartalmazza, hanem mert a XI. és főként XII. Piusz pápákkal kapcsolatos történelmi torzításokat igyekszik kiküszöbölni, és a totalitárius eszmerendszerekkel szembeni eszmei állásfoglalásukat kidomborítani. Kiemelkedően fontos, hogy a Vatikán által kiadott dokumentumgyűjteményre is támaszkodik Gergely Jenő, amikor a Szent-szék és a II. világháború problémakörét vizsgálja. A nem 10, hanem 11 kötetet tartalmazó forráskiadványnak rövid, tartalmi egybefoglalását *Pierre Blet* készítette el: *Pie XII et la Seconde Guerre mondiale d'après les archives du Vatican* címen és 1997-ben Párizsban jelentette meg. Ennek említése a megfelelő fejezet irodalmában helyet kaphatott volna. Az elmúlt év késő őszen látott napvilágot a jelenlegi pápa eddig legátfogóbb életrajza 1174 oldal terjedelemben, amit Gergely Jenő érthető okból nem ismerhetett. *Szerzője az amerikai történész, George Weigel, címe: Witness*

to Hope, *The Life of Pope John Paul II* (New York, 1999.) A későbbi kiegészítésnél majd ez a mű is figyelembe veendő, mert a II. János Pál pápáról eddig írt legjobb biográfia.

Ezek a kiegészítések nem csökkenteni, hanem ellenkezőleg, kiemelni akarják a mű értékét, amely vonzó külsőben, sok és jól

válogatott színes képpel illusztrálva jelent meg, s a szerző életművét éppen úgy gyarapítja, mint a pápaságról szóló magyar nyelvű irodalmat. (*Gergely Jenő: A pápaság története. Kossuth Kiadó, Budapest, 1999. 360 o.*)

Török József

TÖPRENGÉSEK A DEMOKRÁCIÁRÓL

Kende Péter műves esszéi immár egy évtizede jelen vannak a hazai tudományosságban, sőt egy 1991-ben megjelent könyve jóvoltából, amely az 1957 és 1989 között Párizsban írt tanulmányaiból válogat, képet kaphattunk a szerző itthon addig szélesebb körben csak kevésbé ismert emigrációs munkásságáról is (*A párizsi toronyból*. Cserépfalvi, Bp. 1991.). A kényeszerű magyarországi hallgatás évtizedeit követően szerencsére elmondható, hogy Kende Péter most már itthon is rendszeresen jelentkezik írásaival, köteteivel, melyekben megosztja gondolatait, töprengéseit az olvasóval. (Magyarországon megjelent további tanulmánykötetei: *Miért nincs rend Kelet-Közép-Európában*. Osiris-Századvég, 1994.; *Az én Magyarországom*. Osiris, 1997.)

Legújabb könyve az 1993 és 1999 között publikált esszéiből ad válogatást. A szerző is hangsúlyozza azonban, hogy e kötet nem egyszerű antológia, hanem *korábbi gondolatainak továbbcsiszolása*, kiegészítése, tehát legtöbb írása ebben a – feltehetően korántsem végleges – formában még nem jelent meg. Kende esszéi rendszerint néhány markáns, de rendkívül nehezen megválaszolható kérdés körül forognak, szinte egybefüggő gondolatfolyamat alkotva (a szerző sok esetben csak jelez egy-egy logikai mellékszálát és korábbi írásaihoz utasítja az érdeklődő olvasót). Annak ellenére, hogy tanulmányaiban egyaránt találhatunk államelméleti, politológiai, szociológiai és történeti fejtegetéseket, azok olvasása a szélesebb olvasóközönség számára sem jelent megterhelést. Írásai olvasmányosak, témái időszerűek, kérdésfeltevésével és hangos töprengéseivel

vel az olvasó is könnyen tud azonosulni. Egyik tanulmányában a morális diskurzust hiányolja a tudományos közéletből. Most megjelent könyvének írásai épp erre a megközelítési módra hívják fel a társadalomtudósok figyelmét. Kende Péter hangos gondolatai közvetlenségükkel és moralizáló töltetükkel, ám mégis tudományosan körültekintő és sokoldalú alaposságukkal lényeges kivételnek számítanak a hazai tudományosság rendszerint tartózkodóbb és sok esetben szürkébb szellemi terméséhez képest.

Új könyvében megtaláljuk a szerző fejtegetéseit többek között a magyar demokrácia és parlamentarizmus működéséről, a civil társadalom szerepéről, a liberalizmus ezredvégi helyzetéről, az erkölcs és a politika kényes viszonyáról, valamint a közép-európai népek együttélésének problémáiról. Mindeközben a rá annyira jellemző szabotossággal – *számos gyakran használt fogalmat megszabadít téves értelmezésétől*. Tisztázza például a demokrácia és a kapitalizmus, a civil társadalom és a politikum, az igazságosság és a hatékonyság, a demokrácia és a tekintély viszonyát, valamint az „erős” állam fogalmát. Felhívja a figyelmet többek között arra, hogy az általánosan elterjedt vélekedésekkel szemben, egy jól működő demokratikus köztársaság erős államhatalmat igényel, amely azonban nem a kormányzó elit hatalomkoncentrációját jelenti, hanem határozott elképzeléseket a nemzet jövőjéről, a közérdeket folyamatosan szem előtt tartó, magabiztos kormányzati döntéseket és a jogszabályok következetes végrehajtását.

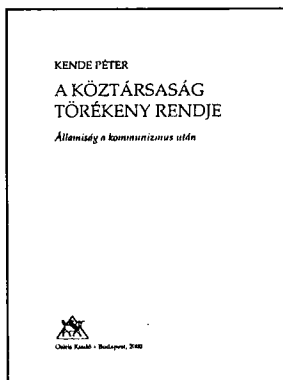
Hangsúlyozza továbbá, hogy a demokrácia fogalma az ezredfordulón nem nép-

uralmat jelent, sőt, a közvetlen demokrácia modelleje utópia. A parlamentáris kormányzat legitimitását a demokratikus procedúrák és törvények betartása, a társadalmi bizalom és a politikai vezetőréteg tekintélye biztosítja. A tekintély tehát nem ellentétes a demokrácia fogalmával – ugyanis nem azonos az erőszakkal és az elnyomással –, viszont gyorsan elillanhat (a társadalom bizalmával együtt). Az utóbbi években egyre terjedő korrupció és a vele szembeni határozott fellépés hiánya épp ezt a kormányzati tekintélyt ássa alá, sőt, ami ennél súlyosabb, az egész demokratikus intézményrendszerbe vetett bizalmat is megrendítheti. Részben ennek hatására a „politika” és a „párt” fogalma egyre inkább szitokszóvá válik a köznyelvben, a „civil társadalom” kifejezést pedig az utca embere gyakorta hajlamos a politika világán kívüli, vagy azzal ellentétes fogalomként meghatározni. Holott a társadalmi önszerveződés és a politikum szoros kapcsolatban áll egymással, „kölcsonösen átjárnak egymást” (a pártoknak jut a legfontosabb szerep e kapcsolat megteremtésében).

Természetesen további példák is említhetők lennének, de úgy véljük, hogy e rövid recenzió keretében Kende Péter alapfogalmakat tisztázó erőfeszítéseinek a bemutatására ennyi is elegendő. A továbbiakban általános vonásként azt emeljük még ki, hogy az itt összegyűjtött esszéikben egyszerre jelenik meg a szerző pesszimizmusa és optimizmusa.

Meglehetősen borúlátással elemzi például a kommunizmusról a demokráciára való áttérés során a magyar társadalom gondolkodásában, mentalitásában végbement változásokat. Véleménye szerint az elit államtudata és a társadalom összetartozástudata „meglazult”, a társadalmi érdek képviselétét háttérbe szorította az önérdék hajszolása, a lakosság csak kevésbé érdeklődik a politika iránt (pl. meglepően alacsony a választási részvétel), az 1990-es évek közepére megbomlott a konszenzus a politikai eliten belül, ennek következtében pedig szinte teljesen megszűnt a rendszer alapintézményeit érintő (ön)korrekció lehetősége. Ugyancsak pesszimizista a szerző, amikor Magyarország határain túlra tekint, és a regionális együttműködés lehetőségeit

vizsgálja. Úgy látja, hogy térségünk népei egyelőre nem az összefogásban, hanem az egymástól való éles elkülönülésben, a sorsközösség tagadásában és a nacionalista politizálásban látják jövőjüket (ezt mérsékelt formában igaznak tartja az ún. visegrádi országokra is).

A borúlátás mellett azonban szilárd és eltökélt *bizakodás* is kimutatható Kende Péter esszéiben. A szerző ugyanis nemcsak megfigyeli és leírja a magyar társadalom és politikai rendszer, illetve a Duna-völgyi együttélés problémáit, hanem a megoldásokon is elgondolkodik és javaslatokat dolgoz ki. Tíz pontban foglalja például össze a „*jól működő demokrácia ismérveit*” (pl. tekintélyes, határozott, átlátható, ellenőrizhető, nyitott, erős), amelyek számunkra is megvalósíthatóak (még ha az elmúlt évtized belpolitikai eseményei nem is ezt mutatják). Ugyancsak hisz abban, hogy korrupciós viszonyok között is fenntartható a személyes integritás. Az egyéni (például közhivatalnoki) tisztesség megőrzésének több segítő feltételét is megjelöli: ilyen például egy belső etikai mérce megléte, a közérdeklél való azonosulás, az erkölcsi tartás (a kísértésekkel szembeni ellenállás, civil kurázsiz). Tárgyi feltételként a közhivatalnoki jövedelemszint jelentős megemelését tartja elengedhetetlennek.

Végül ebben a sorban említhetjük ama reményét is, hogy a liberális gondolatokra az új évezred küszöbén is szükség lesz a hazai politikai életben, bár a *liberalizmus jelentős átgondolásra szorul*. A szerző vé-

gigköveti a magyarországi liberalizmus alakulását a rendszerváltást követően, számba veszi a szabadelvűséget érő ideológiai támadásokat, valamint a liberális politikai erők népszerűtlenségének lehetséges okait. Kende állítja, hogy a liberalizmus megújítható, ám ehhez *republikánus szellemű kiigazítására van szükség. Azaz az egyéni szabadságjogokon és a piacgazdaság elsődlegességén alapuló liberalizmust össze kell hangolni a közösségi érdeket a*

középpontba állító, az állampolgárok aktív részvételét igénylő demokratikus köztársasági eszmerendszerrel.

Csak remélni lehet, hogy a szerző – helyenként túlzásoktól sem mentes – idealizmusát a következő évtizedek fejleményei igazolni fogják. (*Kende Péter: A köztársaság törekény rendje. Osiris Kiadó, Budapest 2000. 358 o.*)

Cieger András

A KÖNYVNYOMTATÁS MAGYARORSZÁGON 1473–1800

Az elmúlt néhány évtizedben megsza-
porodtak a könyv- és nyomdatörténeti
cikkek, tanulmányok. Ezeket a tanulmá-
nyokat általában komoly kutatás előzte
meg, így sokszor új, meglepő eredmények
születtek. A szerző, aki maga is évtizedek
óta folytat nyomdatörténeti kutatásokat,
könyvében mindezeket rendszerezte és
összefoglalta.

A könyv szerkezete időrendi, századon-
kénti felosztást követ: első a magyarországi
ősnymondászat, vagyis a 15. század, majd
következik a 16–18. század, elkerülhetle-
nül itt-ott kicsit túlnyúlva a mesterségesen
meghúzott 1800-as évszámon. Az 1800-as
időhatár a nemzetközi gyakorlatnak felel
meg. Ez a rendszerezés logikusan adódik,
bár az áthúzódó műhelyeket a szerző ezál-
tal elválasztva tárgyalja (pl. a bártfai Klöss
vagy Johannes Manlius nyomdájainak
tevékenységét). A századokon belüli tagolás
kritériumait még nehezebb lehetett meg-
határozni, nem is mindig magától értetődő
a 17. és 18. századot illetően a csoportosít-
ás. A századonkénti nyomdászattörténeti
bemutatást hét további igen tanulságos és
a témához tartozó fejezet követi csaknem
száz oldalnyi terjedelemben, vagyis a szö-
vegnek majdnem egyharmadában: a *kül-
földön megjelent magyar nyelvű könyvekről*
a 17–18. században (jobb lett volna a *'Ma-
gyar nyelvű könyvkiadás külföldön Mohács*
után' c. fejezetet is ehhez kapcsolni); a
hazai *nyomdák működéséről a kéziszajtó*
korában, vázolja azt, hogy technikai, gaz-
dasági és művészeti összetevőit tekintve
mennyire komplex feladat a könyvcsinálás;

*a könyvnyomtatás kapcsolata más mester-
ségekkel, azaz a papírgyártással, betümet-
széssel, -öntéssel és a könyvkötéssel, (in-
kább ide csatoltam volna a könyvdíszítés*
*módjáról írott fejezetet is). Ezután a könyv-
kiadást érintő nyomdaalapítási engedély-
ről, cenzúráról, revízióról szóló fejezet kö-
vetkezik; a könyvtermelésről statisztikai*
kimutatások adnak számot. Az utolsó
*fejezet A magyar könyvkereskedelem törté-
netének vázlatá 1800-ig' más szerző,*
Pavercsik Ilona tollából született.

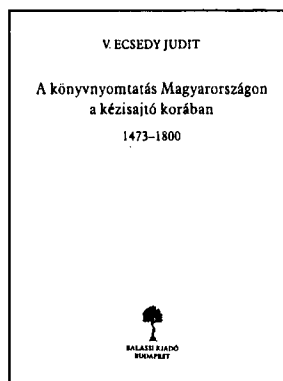
A magyarországi könyvnyomtatást
együtt kell tárgyalni a könyvkiadással a
16. század első harmadától kb. 1750-ig,
mivel e kettő sokáig nem vált szét. Az 1500
előtti két nyomda (Andreas Hess 1472–73
és a Confessionale nyomda 1477–80) na-
gyon rövid életű vállalkozás volt. Ez sajnos
összefügg az akkori magyarországi művelt-
ségi viszonyokkal és az igen szerény olva-
sási igényekkel. Még fél évszázadot kellett
várni, míg nyomda tartósabban gyökeret
tudott ereszteni Magyarországon. Ez idő
alatt, vagyis a 16. század első negyedében
Budán csak könyvkiadók tevékenykedtek,
s a magyar könyvszükségletet főleg Velen-
cében, emellett Bécsben, Augsburgban,
Krakkóban mindenekelőtt latinul, de oly-
kor magyarul is nyomtatott kiadványokkal
elégítették ki. A mohácsi katasztrófát kö-
vetően a szétszakadt ország három része
nagyon eltérően fejlődött, s a különbsége-
ket még növelte a reformáció okozta vallási
megosztottság. A török hódoltsági területen
a 16–17. században egyetlen nyomda sem
működött. Erdélyben először két száz

városban, (Nagy)Szebenben és Brassóban létesült nyomda, amelyeket nemsokára követett Kolozsvárott a Hoffgreff-Heltai nyomda. A mai Magyarországi területét tekintve a 16. század derekától a sokáig egyetlen, folyamatosan működő debreceni nyomda a legjelentősebb. A mindinkább szaporodó protestáns nyomdák közül az evangélikus Bártfát kell kiemelni. Azok a nyomdák tudtak inkább fennmaradni, ahol a patrónus maga a város, vagy a fejedelem, ill. a tehetős és erre súlyt fektető katolikus egyházfő volt. A főúri alapítású nyomdák, pl. Nádasdy Tamás sárvár-újszigeti nyomdája (1536–41) nem voltak tartósan életképesek. A nyomtatás ugyanis rendkívül drága, a mai napig tökeigényes vállalkozás.

Telegdi Miklós esztergomi érseki helynök 1578-ban Nagyszombatban, az akkori katolikus érseki székhelyen alapította meg azt a nyomdát, amely bár nem volt képes folyamatosan működni, idővel fokozatosan fel tudta venni a versenyt az összes nem katolikus nyomdával. Saját betűöntőde, sőt papírmalom is létesült mellette. A papír drága volt, és a szállítás sokba került, s nem is volt veszélytelen, többek között a törökök beekelődése miatt. Ezért alapítottak hamarosan papírmalmot Erdélyben: Brassóban (1546), Kolozsvárt (az 1560-as évek elején) és Szeben mellett (1573), majd Felső-Magyarországon.

A 16. században kb. 900 kiadvány látott napvilágot tizennyolc műhelyben, de huszonkilenc nyomdahelyen, olykor jelentéktelen helységekből. A nyomdák egy-egy sajtóval és öntött betűvel működtek, matricával általában nem rendelkeztek. Ennek következtében a betűket sokáig használták, nagyon elkoptak, s ez idő múltával nagyon meglátszott a kiadványok színvonalán, különösen ha a betűket még a 17. században is használták. A 18. században is használták. A 18. században – 29 nyomdahely magyarázata az, hogy néhányan pl. Johannes Manlius, Huszár Gál, a két Hoffhalter, több helyen dolgoztak. Helytelen őket 'vándornyomdász'nak titulálni, mert nem a maguk jószántából, nem kecsgettebb kereskedelmi hanem kényszerűségből, többnyire politikai, világnézeti (vallási) okokból változtatták meg lak- és munkahelyüket.

Az, hogy az egyes századokban többször, a könyv más-más helyein ismét szóba kerül ugyanaz a város, a felekezeti megoszlások és erőviszonyok miatt van. A szerző ugyanis külön tárgyalja a protestáns és külön a katolikus nyomdákat, indokolatlanul, mert e műhelyek nagyrészt egyházi irányítás alatt működtek. A protestantizmus térhódítása, majd a katolikusok erőgyűjtése és főleg 17. századi ellentámadásba lendülése önmagában a nyomdászat felvirágzását, az írott, azaz nyomtatott szó erejének felismerését eredményezte. Működésük az anyanyelv előretörésével is járt. Mégis, a 16. századi nyomdák a külföldiekhez viszonyítva 'házi üzemmé' csupán helyi igényeket elégítettek ki.

A 17. században a kiadványok száma ötszörösére nőtt, de Kassa, Szeben és Kolozsvár kivételével még a nagyobb városok sem bírtak el két műhelyt. (Krakkóban az 1520-as években négy nyomda működött, s 1550-ig két tucat magyar nyelvű könyv jelent ott meg!) A 17. század három nagy nyomdász egyéniséget adott, a pozsonyi Némethi Jakabot, a váradi Szenci Kertész Ábrahámot és az Amsterdamban világhírűvé vált Misztótfalusi Kis Miklóst. (Sajnálatos, hogy a Misztótfalusi – Tótfalusi név évtizedekkel ezelőtti vitája az utóbbi javára dőlt el. Kis Miklós Misztótfaluban született, s az erdélyiek nem is emlegetik másképp világhírű nyomdászukat.) A nyomtatványok nyelvét tekintve még a 17. században is a latin volt túlsúlyban.

A 18. századra megerősödött a katolikus egyház. Bár a század első két évtizede a nyomdászat és könyvkiadás mélypontja volt (háborús viszonyok), később szinte minden katolikus püspöki székhelyen alapítottak nyomdát: Szombathelyen, Vácott, Pécsen, Veszprémben, Temesvárt. A nagyobb városokban, Pozsonyban, s a század második felében életre kelt Pesten és Budán több nyomda is működött. Az 1770-es évektől mindinkább Pest és Buda a kulturális és gazdasági központ. Nem létesült viszont újabb protestáns nyomda. E századra esik a hazai sajtó kezdete is (Nova Posoniensia 1721). 48 helyen 64 műhelyben nyomtattak, s ezek között hét olyan város volt, ahol több nyomda is működött. A kiadványok mennyisége a korábbiak többszörösére nőtt. De nemcsak a kiadványok száma, hanem a példányszám is emelkedett. A fellendülésben a bevándorló nyomdászcsaládok is szerepet játszottak. Először csak a nyugati határhoz közel eső városokban telepedtek meg: Győr, Sopron, Pozsony – Landerer, Streibig, Royer. Fokozatosan nyomdászdi-nasztiák alakultak. Előretört a német nyelv, de nem a magyar, hanem a latin rovására. Kezdett elkülönülni a nyomdászat és a könyvkiadás. A tudós tipográfusok, tanult (katolikus és protestáns) egyházi személyek után és helyett vállalkozó típusú nyomdászok léptek porondra szilárd gazdasági célkitűzésekkel. A nyomdászat szabad iparüzés volt, kialakult a verseny. A század utolsó évtizedeiben éreztették hatásukat a felvilágosodás eszméi is.

A magyar nyomdásztörténetnek a cirill betűs nyomtatás is része, minthogy az erdélyi románságot is ellátták könyvekkel. Egyébként nemcsak a brassóinak, majd a gyulafehérvári fejedelmi nyomdának, de a nagyszombati egyetemi nyomdának is volt a 17. században cirill betűkészlete.

Ecsedy Juditnak 1996-ban a Borda Antikvárium kiadásában megjelent a *'Titkos nyomdahelyű régi magyar könyvek 1539–1800'* című műve, sőt ennek javított és bővített német nyelvű kiadása 1999-ben a frankfurti könyvvásárt is megjárta. Természetes tehát és dicsérendő, hogy itt ismertetett könyvében az egyes századok tárgyalása végén szól a hamis nyomdahelyekről és a feltételezett, de nem bizonyítható nyomdákról is.

Minden fejezet ajánló irodalomjegyzékkel ér véget. Ez jó, de nem pótolja a láb-jegyzeteket! Miért kelljen a témában jobban elmélyedni akaró olvasónak találgatni, hogy egy-egy adatnak pontosan hol is nézhet utána? Arról nem is beszélve, hogy az ajánló jegyzék nem is ad(hat) meg minden forrást. Ismervén a szerzőt, biztosan vállalta volna a jegyzetek közlésével járó többletmunkát. A könyvet *'Könyvtörténeti fogalmak'* tára (ebből jó lett volna egy kicsit bővebb), *'Hely- és névmutató'* és a *'Magyarországi nyomdák és nyomdászok 1473–1800'* indexe zárja. Különösen ez az utolsó nagyon jó és hasznos. Minimális sajtóhibával, betűkihagyással találkoztam. Az egész könyvről összességében kedvező a benyomás. Megérdemelte volna, hogy ugyanezeket a – különben tartalmas – illusztrációkat jobb kivitelben reprodukálják és ne xerox-minőségben. A kötet borítója viszont tetszetős. Bár a könyv tankönyvként is használható, nagyon ajánlom azt a művelt magyar nagyközönségnek is, mert *tényszerűen* tükrözi a művelődés 1470 és 1800 közötti történetét. A nagy politikai összefüggések is megérthetők belőle. (V. Ecsedy Judit: *A könyvnyomtatás Magyarországon a kézisajtó korában 1473–1800. Balassi Kiadó, Budapest, 1999. 372 o.)*

Rozsondai Marianne

DROGFOGYASZTÁS ÉS MEGELŐZÉS

Szokatlan könyv jelent meg az Animula Kiadónál. A szerzők mintegy másfél évtized kutatási termését gyűjtötték össze sajátos szakmapolitikai kontextusban. A kötet

megrendelői az ifjúságpolitika aktuális vezetői voltak, akik – ritka véletlen – kíváncsiak voltak a kutatók véleményére ifjúságpolitikai koncepciójuk kialakításakor. A

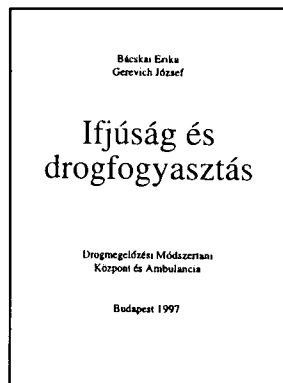
szervezők arra a ritka feladatra vállalkoztak, hogy a drogügy gyakorlati problémáiból kiindulva – empirikus kutatás eredményeinek felhasználásával – kanyarodjanak vissza a gyakorlathoz, magyarul: váltsák „aprópénzre” a tudományt.

A problémák számbavétele már nem mindennapi kihívást sugall: szinte nincs olyan területe a drogügynek, ahol ne lenne hiány, diszfunkcionalitás, alulfejlettség. A látlet maga is töredékes, mint egy kora középkori régészeti tárgy, amelyről sokszor nem tudjuk, hová tartozik, mihez illeszkedik. A droghelyzetet tisztázó törekvéseknek eddig egyetlen érdemi felfutásuk, realizálási esélyük volt: a nyolcvanas évek vége, a kilencvenes évek legeleje, amikor a Társadalmi Beilleszkedési Zavarok Kutatási Alirányon belül intézményesen is megjelent a droggutatás, azaz zöld utat kapott tudományos szinten az addiktológia. Ez azonban csak műló pillanat volt. Az úgynevezett rendszerváltás nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Ahogy a szervezők fogalmazznak: a droggproblémák növekedésével párhuzamosan a nyolcvanas évek szakmai érjedése leállt, a kormányzat közönye végigvonul a kilencvenes években. Azt már a szervezők nem írhatták le, de minden bizonnyal leírják, ha most kellene összeállítaniuk a könyvet, hogy ennek a közönynek egyfajta „betetőzésékként” jelent meg a drogügy jogi szabályozásában bekövetkező, szakmailag megalapozatlan szigorítás.

A szervezők szerencsére nem sokat tördtek a drogügy szomorú hazai sorsával. Tették a dolgukat. Ennek eredménye – többek között – ez a könyv, amely jól tükrözi a szakma ellentmondásosságát: hirt ad arról, hogy a droggprobléma intézményes ellátásában érzékelhető balkáni viszonyokkal szemben milyen magas színvonalon jelenik meg az *addiktológiai kutatás*. Ráadásul éppen a legfontosabb kérdéseknél, a *droggfogyasztás kialakulása és megelőzése* terén. Hiszen van-e gyakorlatibb probléma annál, hogy megtudjuk, milyen tényezők hatására alakul ma ki Magyarországon a droggfogyasztás és addikció. Vagy milyen tényezők befolyásolják az ifjúság droggfogyasztási szokásait, különös tekintettel az iskoláskorúakra, hiszen ők azok,

akik a legkönnyebben hozzáférhetők a primer megelőzés szemszögéből. A máig egyetlen hazai primer prevenciósi hatékonyvizsgálat (modellkísérlet) eredményei élesen hívják fel a figyelmet arra, hogy a megelőzés tudomány, amelyet csak alapos felkészültséggel lehet művelni. Sőt, árthat is, a nem kellően átgondolt programok beindítása hatására a kezdeti célok visszajukra fordulhatnak és súlyosbíthatják a kiindulási problémákat. Nem lehet eleget hangsúlyozni ezt.

A végkövetkeztetések legtöbb pontja megegyezik a Pszichiátriai Szakmai Kollégium ajánlásaival vagy a Magyar Országgyűlés Eseti Drogbizottságának legfőbb megállapításaival (nem véletlen talán, hiszen az egyik szervező mindkét grémiumnak aktív tagja). Ez is azt mutatja, hogy az ellenkező híresztelésekkel szemben, a droggszakma az alapvető kérdésekben közös döntésekhez képes jutni. Egyre nagyobb szükség is van erre, hiszen az addiktológia nagy lehetőség előtt áll, az egyetemi oktatásban felértékelődőben van, a szomatikus orvoslás szakemberei szinte jobban „megbecsülik”, mint a pszichiáterek, egyre több háziiorvosnak jut eszébe addiktológiai kurzusra járni, hogy a praxisukban nagy számban jelentkező addiktológiai betegek gondozásában minél tájékozottabbak legyenek.

A könyvben *gyógyítás és megelőzés szerves egységben* jelenik meg. Ez látszólag magától értetődő, de távolról sem az, ha közelebbről szemügyre vesszük. Ami a két

feladatkört és tudományos terrénumot összeköti: mindaz, amit tudunk egy betegségről, felhasználható a megelőzéséhez is. De a megelőzés egészen másfajta tudomány; mások a kiindulási premisszái, a módszertana, eszköztudása, más az a társadalmi közeg is, ahol zajlik. És más a célcsoport is. Hiszen a megelőzésben elsősorban egészséges emberek (gyermekek) vesznek részt. Ezért meglepő, amikor klinikus orvosok magukat a megelőzés szakembereinek kiáltják ki, miközben nincsenek tisztában a megelőzés módszereivel és alapvető ismereteivel. Ugyanígy meglepődünk, amikor iskolai pedagógusok is preventív szakembereknek gondolják magukat, miközben nem ismerik a betegségek alapvető fogalmait. Ettől nehéz és ezért izgalmas interdiszciplináris terület a megelőzés. Mindez Bácskai és Gerevich könyvéből tökéletesen tükröződik.

Bácskai és Gerevich könyvének tehát az a legfontosabb üzenete, hogy a drogprevenció terén nincs mit szégyenkezünk. A drogszakma – a kedvezőtlen szelek ellenére – elindult a tudományos fejlődés útján. Most már a szelek kedvező változásán múlik, sikerül-e a drogügy valamennyi területén is felzárkóznunk Európához. Van teendő bőven. Gondoljunk csak a mákkérdésre: a máktermesztés szabályozatlanságaira, vagy a kétpólusú nemzeti drogstratégiára (az egyik póluson egy szociálisan érzékeny, emberközpontú keresletcsökkentő program, a másikon „Európa legszigorúbb jogi szabályozása”), amelynek tükrében a két pólus eredőjeként megoldatlan problémák tömegét látjuk. (Bácskai Erika – Gerevich József: *Ifjúság és drogfogyasztás. Animula, Budapest, 1998. 104 o.*)

Csorba József

CONTENTS

Technical sciences and the changing world

<i>László Somlyódi</i> : Technical science in a changing world	1177
<i>József Finta</i> : Architectural perspective of the 21 st century	1182
<i>György Vajda</i> : Challenges of energetics	1187
<i>Pál Michelberger</i> : Transport strategy at the beginning of the 21 st century	1195
<i>Vera Istvánovics – István Hahn – László Somlyódi</i> : Water management of the future: a challenge for the engineer and the ecologist	1202
<i>Tamás Roska</i> : Perceiving computers – „tele-presence”	1211
<i>Péter Richter</i> : New devices for the engineer – supplied by the natural sciences.	1215
<i>Sándor Damjanovich</i> : New devices for the engineer — supplied by the life sciences	1218
<i>Lajos Kollár</i> : The future of the profession of engineers – prediction and reality	1224

The use of computers in arts and humanities

Contributions by <i>László Hunyady, Gábor Prószéky, Béla Hollósy, Ágoston Tóth, Tibor Nagy, Edit Dobi-Sándor Maticsák, Zoltán Nemes, Sándor Márton</i>	1230

Hungarian medicine

<i>Imre Hutás</i> : The epidemic of the industrialized world: the allergy . . .	1242

Research and environment

<i>Attila Meskó</i> : Transition to sustainability in the 21 st century	1252

Interview

It is excellence and outstanding performance that counts
Professor *Jan S. Nilsson* interviewed by *Zsuzsa* 1263

The road we have covered

Móricz Ballagi: Language reform and language corruption (Introduced
by *Loránd Benkő*) 1267

Scientific workshop

Debates and opinions

Book reviews

A kiadásért felelős az Akaprint Kft. ügyvezetője
Nyomdai munkák: Akaprint Kft. 24416
Felelős vezető: Freier László
Szerkesztőségvezető: Hernádi Miklós
Megjelent: 11,2 (A/5) iv terjedelemben
HU ISSN 0025-0325